

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΛΥΚΕΙΩΝ
ΤΕΤΑΡΤΗ 3 ΙΟΥΝΙΟΥ 2026
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

Α. ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Άριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια, Β 1.5-8, 1103b2-25

A1.

α)

1) →Σωστό

2) →Λάθος

β)

i) «έν αὐτοῖς»: αναφέρεται στο: «περὶ τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς»

ii) «τούτων»: αναφέρεται στο: «τὰς ἐνεργείας»

B1.

Ο Αριστοτέλης συχνά χρησιμοποιεί την αντίθεση «γένεσις – φθορά» (γίνεται – φθείρεται), που είναι θεμελιώδης στη φιλοσοφική σκέψη. Ο Αριστοτέλης αναλύει αυτό το δομικό αντιθετικό ζεύγμα στο έργο του : «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς», όπου δέχεται ότι η φθορά μιας ουσίας ισοδυναμεί με τη γένεση μιας άλλης και το αντίστροφο. Ἄλλωστε όλα τα ὄντα και οι καταστάσεις ακολουθούν την πορεία: γένεση – αύξηση – τελείωση – παρακμή – φθορά/ θάνατος.

Η προαναφερθείσα φράση «Ἐτι ἐκ τῶν αὐτῶν... φθείρεται:», ότι δηλαδή κάθε αρετή γεννιέται και φθείρεται με τον ίδιο τρόπο, εκ πρώτης ὄψεως φαίνεται παράδοξη. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι, με την ίδια διαδικασία, δηλαδή με την άσκηση και τον εθισμό ἄλλοι γίνονται καλοί και ἄλλοι κακοί. Θα αποδείξει ότι η άσκηση και ο εθισμός δεν οδηγούν πάντοτε σε θετικά αποτελέσματα, αλλά αυτά εξαρτώνται από την ποιότητα και τον εύστοχο τρόπο επιτέλεσης μιας πράξης.

Το ίδιο συμβαίνει και σε κάθε τεχνική δραστηριότητα. Τόσο οι επιδέξιοι όσο και οι αδέξιοι κιθαριστές γίνονται από την άσκησή τους στο παίξιμο της κιθάρας. Με ανάλογο τρόπο γίνονται και οι οικοδόμοι, δηλαδή με το να επιδοθούν στην κατασκευή οικοδομημάτων. Προστίθεται το «εὖ» ≠ και το

«κακῶς». Δηλαδή θα γίνει κάποιος καλός οικοδόμος, αν εξασκηθεί στο καλό χτίσιμο των οικιών. Αν όμως δεν ασκηθεί σωστά, θα γίνει κακός οικοδόμος. Το ίδιο συμβαίνει και με την ηθική αρετή. Παρατηρούμε ότι ο Αριστοτέλης συνδυάζει αγαστά την αναλογία με τα παραδείγματα και τις αντιθέσεις.

(Αναλογικός συλλογισμός:

- **α' προκείμενη:** «ἐκ γάρ τοῦ κιθαρίζειν ... κιθαρισταί».
- **Συμπέρασμα:** «Ἀνάλογον δε καί οἱ οἰκοδόμοι».)

Τελικά, Αριστοτέλης με ένα επαγωγικό συλλογισμό καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, αν δεν ήταν απαραίτητη η άσκηση σε κάποια τεχνική δραστηριότητα και στην ηθική αρετή, δε θα ήταν αναγκαία η διδασκαλία και έτσι όλοι θα γίνονταν καλοί ή κακοί από μόνοι τους. Επομένως αντιλαμβανόμαστε ότι όλοι έχουν ανάγκη εκπαίδευσης. Όσοι λάβουν την ορθή παιδεία και τη συνετή καθοδήγηση από το διδάσκοντα, θα ασκηθούν στα ηθικά έργα, αφού μάθουν τους κανόνες της αρετής και τον τρόπο εφαρμογής τους, και θα γίνουν ενάρετοι. Εδώ, λοιπόν, επισημαίνει τη συμβολή του διδάσκοντα και στον εθισμό των ανθρώπων στις ηθικές πράξεις και την καλλιέργεια της ηθικής αρετής. Ο φιλόσοφος έρχεται δηλαδή να συμπληρώσει τη θέση του, ότι προηγείται η συνετή καθοδήγηση και η διδασκαλία και ακολουθεί ο εθισμός στις ηθικές πράξεις.

Πιο συγκεκριμένα:

- **α' προκείμενη:** «Μαρτυρεῖ... ἀγαθούς».
- **β' προκείμενη:** «ἐκ γάρ τοῦ κιθαρίζειν... κιθαρισταί».
- **γ' προκείμενη:** «ἐκ μὲν γάρ... κακοί».
- **Συμπέρασμα:** «Εἰ γάρ μή οὕτως... κακοί».

Σημείωση: Ο υποθετικός λόγος εἰ + οριστική ιστορικού χρόνου → απόδοση δυνητική οριστική, εκφράζει το μη πραγματικό και υπηρετεί την πρόθεση του Αριστοτέλη να δείξει το αδύνατο του πράγματος, δηλαδή να είναι οι άνθρωποι καλοί ή κακοί απ' τη γέννησή τους.

Η ουσία του επιχειρήματος είναι ότι αν η ηθική αρετή υπήρχε εκ φύσεως στον άνθρωπο, θα ήταν άτοπο οι νομοθέτες να ενεργούν με αυτόν τον τρόπο, δηλαδή να προσπαθούν με τους νόμους να εξασκήσουν και να εθίσουν τους πολίτες στην ηθική αρετή. Ο πολίτης «τελειοῦται» στο εσωτερικό της πόλης καθόλη τη διάρκεια της ζωής του. Ο κατεξοχήν παιδαγωγός της κοινωνίας είναι ο νομοθέτης, ο οποίος επιδίδεται στην ηθική διάπλαση του ανθρώπου όχι με τη θεωρητική διδασκαλία αλλά με την θέσπιση των νόμων. Έτσι θα

διαμορφωθούν πολίτες με ηθική ποιότητα, οι οποίοι θα είναι χρηστοί και θα επιτελούν έντιμες πράξεις με στόχο το υπέρτατο αγαθό, την ευδαιμονία.

Αποτελεί πάγια αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι ο νόμος δεν αποβλέπει απλώς στην αποτροπή και τιμωρία των παραβατικών συμπεριφορών, αλλά παιδαγωγεί διά βίου τους πολίτες και τους οδηγεί σε επαινετές συμπεριφορές. Αυτή είναι και η θέση του Αριστοτέλη: ο νομοθέτης οὐκ ἔᾶ τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλὰ καὶ σπουδαῖα κελεύει (Ηθικά Μεγάλα, 1.9.9.2-3, 1187a14-15). Με αυτό τον τρόπο ο νόμος λειτουργεί ως ισχυρός παράγοντας ενότητας και συνοχής μέσα στην κοινωνία.

Σε μια ευνομούμενη πολιτεία οι νομοθέτες θεωρούν υποχρέωσή τους να θεσπίσουν αρχές δικαίου και να στρέψουν τους πολίτες στις ηθικές πράξεις, ώστε να γίνουν «ἀγαθοί», ενάρετοι. Αυτή είναι η «ἀγαθή» πολιτεία. Αντιθέτως μια πολιτεία θεωρείται φαύλη αν οι νομοθέτες δεν έχουν καταφέρει τα παραπάνω. Δηλαδή η επιτυχία ή η αποτυχία στο «ἐθίζειν» τους πολίτες διαφοροποιεί τα πολιτεύματα σε καλά και λιγότερο καλά. Οι νομοθέτες, λοιπόν, κάνουν τους πολίτες ενάρετους με την άσκηση, τον εθισμό. Αν ο νόμος μιας συγκεκριμένης πολιτείας εν μέρει μόνο επιτυγχάνει αυτό το σκοπό, αυτό συμβαίνει επειδή αυτός ο νόμος είναι μόνο μια ατελής και πρόχειρη σκιαγραφία (ἀπεσχεδιασμένος) του αυθεντικού νόμου (ὀρθῶς κειμένου) [Ross].

B2.

Το κείμενο αναφοράς από τα «Ηθικά Νικομάχεια» του Αριστοτέλη και το απόσπασμα από την ομιλία του καθηγητή Μιχάλη Σταθόπουλου εστιάζουν σε ένα κεντρικό θεματικό άξονα, την κοινωνική διάσταση της ηθικής αρετής.

Ο Αριστοτέλης επισημαίνει πόσο μεγάλη είναι η σημασία της ηθικής πράξης στις **διαπροσωπικές σχέσεις**, για να αποκτήσει κάποιος την ηθική αρετή: κάνοντας αυτά που κάνουμε στην καθημερινή μας επαφή με τους άλλους ανθρώπους, άλλοι γινόμαστε δίκαιοι και άλλοι άδικοι. Η καθημερινή αυτή συνάφεια/ επαφή είναι βέβαια η ζωή μέσα στην κοινωνία και μάλιστα στην πολιτικά οργανωμένη κοινωνία. Οι συναισθηματικές εκδηλώσεις, ο τρόπος διαχείρισης των επιθυμιών μας, η συμπεριφορά στις διαπροσωπικές σχέσεις μας, η ποιότητα των ενεργειών μέσα στην κοινωνία σ' όλες τις εκφάνσεις της ζωής συντελούν στο αν ο άνθρωπος θα αποκτήσει ή όχι ηθικές αρετές. Είναι, επομένως, σαφές και η **κοινωνική διάσταση** της ηθικής. Η αρετή, λοιπόν, της δικαιοσύνης, έχει κοινωνικό χαρακτήρα, γιατί, άλλωστε, οποιοσδήποτε τρόπος συμπεριφοράς ενός ανθρώπου έχει αντίκτυπο στον

κοινωνικό περίγυρο, ο οποίος αντιστοίχως μας αποδίδει αξιολογικούς, ηθικούς χαρακτηρισμούς.

Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος αναφέρεται στα συναλλάγματα, δηλαδή σε όλων των μορφών τις συναλλαγές, τα συμβόλαια, τις συμφωνίες, πρωτίστως τις οικονομικές. Αυτού του είδους οι σχέσεις των συμπολιτών μεταξύ τους δεν είναι για τον Σταγειρίτη ένα επιμέρους ή περιορισμένης σημασίας ζήτημα μέσα στην κοινωνία. Είναι η συγκεκριμενοποίηση της αλλαγής, της ανταλλακτικής σχέσης μεταξύ των συμπολιτών. Και η σχέση αυτή είναι ιδρυτική και συστατική για την κοινωνία. Επιτυγχάνεται, κατεξοχήν, με τον εξισωτικό για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες ρόλο του νομίσματος (χρήματος). Βλ. Ἠθικά Νικομάχεια 1133b17-18: οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς κοινωνία ἦν, οὔτ' ἀλλαγῆς ἰσότητος μὴ οὔσης, οὔτ' ἰσότητος μὴ οὔσης συμμετρίας [: γιατί αν δεν υπήρχε ανταλλαγή, δεν θα υπήρχαν σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων· ούτε ανταλλαγή θα υπήρχε, αν δεν υπήρχε ισότητα· ούτε ισότητα, αν όλα τα αγαθά δεν μπορούσαν να μετρηθούν με ένα κοινό μέτρο –μετάφραση Δ. Λυπουρλής]. Κατά προέκταση, τα συναλλάγματα είναι ένα σημαντικό πεδίο ανάπτυξης και εμφάνισης ηθικών σχέσεων.

Ανάλογα, και ο Μ. Σταθόπουλος τονίζει τον κοινωνικό χαρακτήρα της δικαιοσύνης, την οποία ορίζει ως «αρετήν προς τον ἕτερον» και υπογραμμίζει ότι η δίκαιη συμπεριφορά του ατόμου/ πολίτη προς τον συνάνθρωπό του τον οδηγεί στη στήριξη του άλλου. Παράλληλα, ο δίκαιος τρόπος δράσης διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη σύναψη υγιών σχέσεων κάθε είδους τόσο σε προσωπικό όσο και σε συναδελφικό, επαγγελματικό, πολιτικό επίπεδο, φτάνοντας μέχρι και στις διακρατικές σχέσεις.

B3.

- 1) → Λάθος
- 2) → Λάθος
- 3) → Σωστό
- 4) → Σωστό
- 5) → Λάθος

B4.

- 1) ρυπογόνος → γινόμεθα/ γινομένον
- 2) ανάθεση → νομοθέτου
- 3) ένδεια → ἔδει
- 4) ξέφρενος → σώφρονες
- 5) διάστρεμμα → αναστρέφεισθαι

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ

ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Λυσίας, Περὶ τοῦ Σηκοῦ Ἀπολογία, 7.27-29

(εκδ. T. Thalheim, *Lysiae Orationes, Bibliotheca Teubneriana*, Λειψία 1913)

Γ1.ffj

ΜΖτϠξβσθ:

Επομένως, ποιος θα αποτολμούσε, υπό αυτές τις συνθήκες να επιχειρήσει κάτι τέτοιο; Μου φαίνεται, όμως, ότι είναι φοβερό/ παράδοξο εσείς, στους οποίους έχει ανατεθεί από την πόλη να φροντίζετε τις ιερές ελιές διαχρονικά, ούτε ποτέ ως τώρα να με τιμωρήσετε με χρηματικό πρόστιμο, επειδή τάχα έκανα παράνομες εργασίες ούτε να με παραπέμψετε σε δίκη/ να μου επιβάλετε συνέπειες, επειδή τάχα εξαφάνισα (κάποια ιερή ελιά), ενώ αυτός ο οποίος ούτε τυχαίνει να καλλιεργεί κοντά ούτε να έχει οριστεί υπεύθυνος/ επιμελητής ούτε να είναι σε ηλικία ώστε να γνωρίζει τέτοιου είδους ζητήματα, να με κατηγορεί ότι εξαφάνισα από τη γη την ιερή ελιά.

Γ2.ffj

Στο απόσπασμα του λόγου του Λυσία «Περὶ τοῦ Σηκοῦ Ἀπολογία», ο ομιλητής υποστηρίζει ότι είναι αθώος σχετικά με την κατηγορία για την κοπή της ιερής ελιάς. Συγκεκριμένα, ισχυρίζεται ότι δεν παρανόμησε την εποχή των Τριάκοντα όταν η ανομία ευδοκίμούσε («ἐγὼ τοίνυν οὐδ' ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ οὔτε τοιοῦτον οὔτε ἄλλο οὐδὲν κακὸν ποιήσας φανήσομαι»). Ἄρα, δε θα ήταν λογικό να κάνει κάτι επίμεμπτο σε περίοδο Δημοκρατίας, όπου οι έλεγχοι είναι αυστηροί. Μάλιστα, το χωράφι δε διαθέτει περίφραξη, είναι ορατό από όλους και συνορεύει και από τις δύο πλευρές με γείτονες. («κυκλόθεν δὲ ὁδὸς περιέχει, ἀμφοτέρωθεν δὲ γείτονες περιοικοῦσιν, ἄερκτον δὲ καὶ πανταχόθεν κάτοπτόν ἐστιν»). Στο σημείο υπήρχε μόνο ένας ξενός κορμός και ο κατηγορούμενος δεν είχε όφελος να πάρει τέτοιο ρίσκο και να γίνει αντιληπτός («ἐν ᾧ δένδρον μὲν οὐδὲ ἓν ἐστι, μιᾶς δὲ ἐλάας σγκός»). Συνεχίζει λέγοντας πως η Βουλή, που είναι υπεύθυνη για τις ιερές ελιές, δεν τον κατήγγειλε ποτέ στο παρελθόν για μία τέτοια ανίερη πράξη. Τέλος, κάνει επίθεση στο ήθος του αντιπάλου του μνηστή, λέγοντας πως είναι πολύ νεαρός στην ηλικία για να ξέρει τέτοια θέματα, δεν καλλιεργεί κάπου κοντά και δεν έχει οριστεί υπεύθυνος επιμελητής για κάτι σχετικό («τοῦτον δ' ὅς οὔτε γεωργῶν ἐγγὺς τυγχάνει οὔτ' ἐπιμελητὴς ἡρημένος οὔθ' ἡλικίαν ἔχων εἰδέναι περὶ τῶν τοιούτων»).

Γ3.ββ.

τούτων →	τούτους
ὅς →	οἱ
γεωργῶν →	γεωργοῦντες
τυγχάνει →	τυγχάνουσιν
ἐπιμελητῆς →	ἐπιμεληταί
ἡρημένος →	ἡρημένοι

«τούτους δ' οἱ οὔτε γεωργοῦντες ἐγγύς τυγχάνουσιν οὔτ' ἐπιμεληταί ἡρημένοι»

γ.

διαβεβλημένος:	διαβλήθητι
ἀφανίζειν:	ἀφανιεῖν
φησιν:	φαίη
περιοικοῦσι:	περιώκουν

Γ4.

α.

οὔσης:	Επιρρηματική χρονική μετοχή, γενική απόλυτη με υποκείμενο «δημοκρατίας»
ἀδικεῖν:	Ἄναρθρο τελικό απαρέμφατο ως Υποκείμενο στο απρόσωπο ρήμα «ἐξῆν», με υποκείμενο «τόν βουλόμενον» δυνάμει της δοτικής προσωπικής «τῷ βουλομένῳ»
ἐμαυτῷ:	Δοτική αντικειμενική ως ονοματικός ετερόπτωτος προσδιορισμός στον όρο «κακονούστατος»
ἐλαῶν:	Αντικείμενο στο απαρέμφατο «ἐπιμελεῖσθαι»

ὡς ἀφανίσαντα: Επιρρηματική αιτιολογική μετοχή, υποκειμενικής αιτιολογίας, συνημμένη στο εννοούμενο αντικείμενο «με» του απαρεμφάτου «καταστήσαι»

ἐπιμελητής: Κατηγορούμενο στο υποκείμενο «ὅς» της μετοχής «ἤρημένος»

β. Πρόκειται για ευθύ/ ανεξάρτητο υποθετικό λόγο που δηλώνει το «μη πραγματικό», διότι στην υπόθεση έχουμε: εἰ+ οριστική ιστορικού χρόνου «εἰ μη ἦν» και στην απόδοση δυνητική οριστική «ἂν ἐπεχείρησα».

Για να δηλώσει το προσδοκώμενο θα έχει ως εξής: «Πῶς δ', ἂν μὴ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῶ κακονούστατος ᾧ, ὑμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μορίαν ἀφανίζειν ἐπιχειρήσω τοῦ χωρίου;»

Επιμέλεια: Κολοκυθά Δήμητρα

Κουτσουράδη Δέσποινα

Μαντουβάλου Ηλιόχαρη

Μανωλάκη Αγγελική